

Izvoz oružja na Bliski istok: pitanje legalnosti

Stručnjaci za ljudska prava i oružje smatraju da deo centralno i istočnoevropske trgovine oružjem sa Saudijskom Arabijom, glavnim dobavljačem oružja za Siriju, verovatno predstavlja kršenje međunarodnog prava.

Pišu: Lorenc Marzouk, Odri Belford i Džoša Futersak

Od eskalacije sirijskog konflikta 2012. četiri zemlje koje snabdevaju oružjem pojedine grupe u Siriji i Jemenu - Saudijska Arabija, Jordan, Ujedinjeni Arapski Emirati (UAE) i Turska – kupuju ogromne količine naoružanja i vojne opreme.

Novinari Balkanske istraživačke mreže (BIRN) i Mreže za istraživanje organizovanog kriminala i korupcije (OCCRP) otkrili su da su, od 2012 na ovamo Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Češka Republika, Slovačka, Crna Gora, Srbija i Rumunija ugovorile izvoz oružja i municije u vrednosti od najmanje 1,2 milijarde evra.

Većina poslova, ukupne vrednosti od 829 miliona evra, ugovorena je sa Saudijskom Arabijom.

Zemlje izvoznice izdavale su dozvole za trgovinu oružjem uprkos brojnim dokazima da veliki deo robe završava u Siriji u rukama naoružane opozicije i islamističkih grupa, odgovornih za brojna zverstva.

Stručnjaci za ljudska prava, kao i eksperti za trgovinu oružjem tvrde da snabdevanje oružjem grupa osumnjičenih za ratne zločine pokreće pitanja u vezi sa zakonitošću ove trgovine. Patrik Vilken (Patrick Wilken), stručnjak za trgovinu oružjem pri Amnesti Internešnalu (Amnesty International), smatra da dokazi koje su otkrili BIRN i OCCRP ukazuju na “sistematsko preusmeravanje oružja naoružanim grupama optuženim za ozbiljna kršenja ljudskih prava”.

“Ako je ovo tako, transferi su nezakoniti prema ATT-u [Sporazum UN o trgovini naoružanjem iz 2014. godine] i drugim međunarodnim zakonima i trebalo bi odmah da budu obustavljeni”, rekao je Vilken.

Sistem pun mana

Postoje tri nivoa međusobno povezanih zakona koji regulišu međunarodnu trgovinu oružjem – nacionalni, zakoni Evropske Unije (EU) i međunarodni – ali nema formalnih mehanizama za kažnjavanje onih koji krše pravila.

Pored opšte zabrane izvoza zemljama pod embargom, svaki pojedinačni zahtev za izvoz oružja se posebno razmatra. Samim tim, zakonitost odobrenja izvoza zavisi od toga da li su zemlje sprovele temeljnu i pažljivu analizu čitavog niza pitanja, uključujući i to da li se oružje preusmerava i kako će se izvoz odraziti na mir i stabilnost.

Roj Isbister (Roy Isbister), stručnjak za zakone iz oblasti trgovine oružjem koji radi za londonsku NVO Sejfrvorld (Saferworld), naglašava da temeljna analiza podrazumeva mnogo više od prostog skupljanja dokumenata.

“Temeljna analiza obavezuje države ne samo da prikupe papirologiju, već i da izvrše procenu te papirologije. S druge strane, procena papirologije kao takva samo je deo pravilne i odgovarajuće procene rizika izvoza”, kaže Isbister.

“Države koje se oslanjaju na potvrde o krajnjim korisnicima i slične stvari kao na opravdanje za izdavanje dozvola ne ispunjavaju svoje pravne obaveze”.

Bosna i Hercegovina (BiH), Bugarska, Hrvatska, Češka Republika, Crna Gora, Rumunija, Srbija i Slovačka su sve potpisnice ATT-a koji je stupio na snagu u decembru 2014, godine i u kome su navedene mere čiji je cilj sprečavanje nedozvoljene trgovine oružjem i njegovo preusmeravanje.

Zemlje članice EU takođe se rukovode zakonski obavezujućom Zajedničkom pozicijom o trgovini oružjem iz 2008. godine kojom se od svih zemalja traži da, u procesu razmatranja zahteva za dozvole za izvoz oružja, uzmu u obzir osam različitih kriterijuma, uključujući i da li zemlja poštuje ljudska prava, da li će izvoz ugroziti očuvanje “regionalnog mira, bezbednosti i stabilnosti” i da li postoji rizik od preusmeravanja oružja.

U sklopu napora da uđu u EU, Srbija, BiH i Crna Gora su već prihvatile ove mere i izmenile su svoje zakone.

Embargo EU na izvoz oružja Siriji ukinut je u maju 2013. godine pod pritiskom vlada Francuske i Velike Britanije kako bi se omogućilo dopremanje zaliha sirijskoj opoziciji. Međutim, sva tri nivoa zakona ostala su na snazi, zahtevajući od zemalja detaljniju analizu a ne samo puku proveru papirologije.

Izvoz oružja inicijalno se procenjuje na osnovu potvrde o krajnjem korisniku, ključnom dokumentu koga izdaju vlasti uvozne zemlje a koji pruža garancije vezano za to ko će upotrebljavati oružje kao i da ono nije namenjeno za reeksport.

Zvaničnici u centralnoj i istočnoj Evropi izjavili su za BIRN i OCCRP da su dodate i klauzule kojima se od kupca zahteva pribavi odobrenje izvoznica u slučaju da kasnije želi da izveze tu istu robu.

Pored ovih prvobitnih provera zemlje su takođe obavezne i da izvrše čitav niz drugih procena rizika, mada su razgovori sa organima vlasti i njihove izjave pružile malo dokaza o tome.

Preusmeravanje u Siriju

Dokazi koje su BIRN i OCCRP prikupili iz ugovora, izveštaja UN i sadržaja na društvenim medijima u kojima se vidi da se oružje proizvedeno u istočnoj Evropi naveliko koristi u sukobima, ukazuju na to da se veći deo izvoza oružja na Bliski Istok preusmerava ka Siriji.

Novinari BIRN-a i OCCRP-a pribavili su saudijske potvrde o krajnjim korisnicima i ugovore sa srpskim i slovačkim posrednicima u trgovini oružjem koji sadrže detaljne zahteve za velikim količinama starog oružja iz doba Sovjetskog Saveza, Varšavskog pakta i vremena bivše Jugoslavije.

Stručnjak za oružje Džeremi Bini (Jeremy Binnie), urednik nedeljnika Džejns Difens Vikli (Jane's Defense Weekly) za Bliski istok i Afriku, naglašava da je oružje iz centralne i istočne

Evrope nije kompatibilno sa arapskom vojnom opremom nabavljenom na Zapadu te da se ono verovatno preusmerava u Siriju ili, u manjem obimu, u Jemen ili Libiju.

Član 11 ATT-a odnosi se na preusmeravanje oružja od nameravanog primaoca i zahteva od zemalja preduzimanje ozbiljnih mera kako bi se ovo sprečilo.

Mada Sporazum sugeriše da zemlje mogu da zaustave izvoz zbog rizika od preusmeravanja, on ne kaže jasno da je to i njihova obaveza. Države koje otkriju da je njihova izvezena roba preusmerena dužne su da preuzmu “odgovarajuće mere” u skladu sa nacionalnim i međunarodnim zakonom, mada ovo nije dalje objašnjeno.

Zajednička pozicija EU je nešto jasnija i navodi da su izvoznici u obavezi da procene “postojanje rizika da će vojna tehnologija ili oprema biti preusmerene u okviru zemlje koja je kupac ili reeksportovane pod nepovoljnim uslovima”.

Bodil Valero, švedska članica Zelene stranke u Evropskom parlamentu koja je bila izveštač za poslednji izveštaj o izvozu oružja EU, smatra da se procena rizika ne vrši na odgovarajući način. “Zemlje koje prodaju oružje Saudijskoj Arabiji ili regionu [Bliski istok – Severna Afrika] ne obavljaju dobre procene rizika i, kao rezultat toga, krše nacionalne i zakone EU”, objasnila je Valero.

I Hrvatski i slovački i crnogorski organi nadležni za izdavanje dozvola rekli su za BIRN i OCCRP da se, prilikom odobravanja izvoza, u najvećoj meri oslanjaju na verifikaciju dokumenata kao što su potvrde o krajnjim korisnicima i slično.

Poverljiv izveštaj srpskog Ministarstva odbrane koji su BIRN i OCCPR pribavili pokazuje da je Srbija je u novembru 2013. godine blokirala izvoz oružja i municije u vrednosti od 20 miliona evra u Saudijsku Arabiju, usled zabrinutosti da njih neće koristiti snage bezbednosti te zemlje već da će završiti u Siriji.

Dokumenta takođe otkrivaju i strahovanja da bi, ukoliko se odobri ovaj posao, mogao biti ugrožen put Srbije ka Evropskoj uniji i da bi njen odnos sa Rusijom, kao dugogodišnjim saveznikom, mogao biti narušen.

Ipak, tek nešto više od godinu dana kasnije i nakon usvajanja ATT-a Srbija je odobrila izvoz oružja i municije u Saudijsku Arabiju u vrednosti od 135 miliona evra.

Upitan da prokomentariše potpuni zaokret Srbije po pitanju izvoza, Stevan Nikčević, državni sekretar Ministarstva trgovine u čijoj je nadležnosti odobravanje dozvola za izvoz oružja, rekao je da ministarstva koja su blokirala prethodnu prodaju sada “nisu imala iste brige”.

Dozvole za izvoz oružja Saudijskoj Arabiji ovoga puta su odobrene zbog njihovog “pozitivnog uticaja” na “rad srpske odbrambene industrije”, reklo je srpsko Ministarstvo odbrane, jedno od ministarstava koja su konsultovana u procesu izdavanja dozvola, u pisanom odgovoru BIRN-u i OCCRP-u.

Mada se ekonomski faktori ne mogu uzeti u obzir, švedska poslanica Evropskog parlamenta Valero veruje da oni umnogome utiču na odluke zemalja centralne i istočne Evrope. Oni žele da ljudi koji rade u industriji oružja imaju poslove, naravno”, rekla je ona.

U izveštaju UN o ljudskim pravima, objavljenom u martu 2015. godine, takođe se napominje da, uprkos svojim međunarodnim obavezama, Hrvatska pokazuje “zabrinjavajući nedostatak brige oko krajnjeg korišćenja oružja i retransfera zemljama koje obuhvataju i Siriju i Irak”.

Darko Kihalić, koji se nalazi na čelu odeljenja za dozvole hrvatskog Ministarstva ekonomije, izjavio je za BIRN i OCCRP da, osim provere papirologije, malo je toga što bi Hrvatska još mogla da uradi.

Saudijska Arabija nije zemlja na “crnoj listi”, rekao je on, dodavši: “Postoje li zloupotrebe? Verovatno da postoje”.

Valero je, međutim, naglasila: “Na kraju su [izvozne] vlasti uvek te na kojima leži odgovornost. One donose odluku i moraju biti odgovorne za te odluke”.

Trag zverskih zločina

Prema članu 6. ATT-a, prodaja oružja ili municije je zabranjena ako izvoznik ima prethodno “znanje” da će oni biti korišćeni u ratnim zločinima ili napadima uperenim protiv civila. Pravno mišljenje o prodaji britanskog oružja Saudijskoj Arabiji koga je u decembru 2015. godine sačinila londonska pravna kancelarija Matriks Čejmbers (Matrix Chambers) istražila je šta se u ovim okolnostima podrazumevalo pod terminom “znanje”. Otkrila je da bi član 6. ATT-a prekršen ako je izvoznik “bio svestan, ili je normalno trebalo da bude svestan” da bi oružje bilo upotrebljeno protiv “civila/civilnih objekata ili u izvršenju ratnih zločina”.

Član 7. od vlasti zahteva da procene rizik od korišćenja oružja u cilju izvršenja ili omogućavanja ozbiljnog kršenja međunarodnog humanitarnog prava ili terorističkog akta kao i da li bi došlo do “podrivanja mira i bezbednosti”.

U slučaju da, bez obzira na olakšavajuće mere, postoji “veći rizik od nastajanja bilo koje od negativnih posledica”, prodaja mora biti blokirana.

Dok grupe poput Hjuman Rajts Voča (Human Rights Watch) drže da su snage lojalne sirijskom predsedniku Bašar al Asadu i Islamska država počinile apsolutno najrasprostranjen je zverske zločine, druge umerene i islamističke opozicione grupe koje podržava SAD i Zaliv takođe su bile predmet ozbiljnih optužbi, uključujući i tvrdnje o ratnim zločinima.

Prema verodostojnim novinskim izveštajima i slučajevima koje je dokumentovao Hjuman Rajts Voč, islamistička grupa Džeiš Al-Islam (Jaysh Al-Islam), koja uživa podršku Saudijske Arabije, navodno je izvršila pogubljenja, napade hemijskim oružjem i koristila zatvorenike kao živi štit.

U maju 2016. godine Amnesti Internešnal (Amnesty International) optužila je Fatah Halab, savez boraca iz Alepa u čijem sastavu su i oni umereni koje podržava Zapad i Islamisti koji imaju podršku Saudijaca i koji su nedavno dobili srpske teške mitraljeze, za “stalne nasumične napade koji se mogu izjednačiti sa ratnim zločinima” a protiv jednog kurdskeg naselja.

Magdalena Mughrabi, članica Amnesti Internešnal programa za Bliski istok i severnu Afriku, zatražila je od Turske, zemalja Zaliva i “drugih podržavalaca” da obustave transfere oružja pobunjenicima.

Kako tvrdi Hjuman Rajts Voč, umerene snage pod okriljem Slobodne sirijske armije (FSA) koje su dobile vojnu opremu od SAD, umešane su u zloupotrebe ljudskih prava uključujući i granatiranje civilnih oblasti i ciljanje na civilne kancelarije i to uz upotrebu jugoslovenskog raketnog bacača M79.

Prema članu 6. ATT-a, ciljanje civilnih oblasti kao i imovine su razlozi za blokiranje posla izvoza oružja.

Ova vrsta oružja bila je deo serije oružja koja je transportovana u Jordan 2012. i 2013. godina a kasnije prebačena u Siriju.

“Ne mislim da se iko u Siriji trenutno bori čisto”, rekao je Hadil Al-Šalči (Hadeel Al-Shalchi), istraživač i stručnjak za sirijski konflikt pri Hjuman Rajts Voču.

“Na strani vlasti [tu su] vazdušni napadi na bolnice, na pijace, na velike civilne infrastrukturne oblasti. Što se tiče oružanih opozicionih grupa, ono što oni rade je ispaljivanje minobacača, lokalno proizvedenih raketa, artiljerija...na sredine kao što je grad Alep.”

“Međunarodna zajednica ne sme da zažmuri pred sve brojnijim dokazima ratnih zločina oružanih opozicionih grupa u Siriji. Činjenica da su razmere ratnih zločina vladinih snaga daleko veće nije izgovor za tolerisanje ozbiljnih kršenja zakona od strane opozicije”, dodala je Mughrabi iz Amnestija.

Put napred

Mada ne postoje formalni mehanizmi za sankcionisanje kojima bi se kaznile zemlje koje ne poštuju svoje međunarodne obaveze, Valero navodi da nevladine organizacije i pojedinci mogu da preduzmu pravne radnje protiv vlasti ukoliko veruju da postoji kršenje zakona o izvozu oružja.

U Engleskoj, NVO Kampanja protiv trgovine oružjem (Campaign Against Arms Trade) pokrenula je protiv britanske vlade proces sudskog preispitivanja zbog stalnih izvoza u Saudijsku Arabiju.

Kampanja navodi da je britansko Odeljenje za biznis, inovacije i veštine prekršilo ATT, nacionalne i zakone EU o izvozu oružja, s obzirom na to da postoji jasan rizik da bi ovo oružje moglo da bude korišćeno od strane saudijskih snaga u Jemenu u suprotnosti sa međunarodnim humanitarnim pravom.

Britanska vlada, pak, tvrdi da je njen sistem izvoza oružja među najrobusnijim na svetu. Ovaj slučaj je u toku.

Poslanica Evropskog parlamenta Valero rekla je da, u slučaju da postupci pred nacionalnim sudovima ne donesu rezultate, postoje i druge opcije.

“Mislim da bi ove [centralne i istočno Evropske] zemlje mogle da budu izvedene pred Evropski sud pravde”, izjavila je Valero.

Pozivajući se na masovna pogubljenja i civilne žrtve u Jemenu, u martu ove godine Holandija je postala prva zemlja Evropske unije koja je obustavila izvoz oružja. Saudijskoj Arabiji.